

*НАДІЯ ДЕНИСЮК, доцент
ЛІЛІАНА ДЖИДЖОРА, викладач
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя*

ФІКЦІЙНІСТЬ МИСТЕЦЬКОГО СВІТУ У ПРАЦІ ПЕТЕРА ЛАМАРКА ТА СТЕЙНА ОЛСЕНА “TRUTH, FICTION, AND LITERATURE”

Стаття присвячена дослідженню проблеми фікційності художнього світу у праці Петера Ламарка та Стейна Олсена “Truth, Fiction, and Literature”. В статті відслідковується становлення поняття концепту “художня література”, досліджується специфіка фікційності як атрибутивної ознаки художнього твору.

Статья посвящена исследованию проблемы фикциональности художественного мира в работе Петера Ламарка и Стейна Олсена “Truth, Fiction, and Literature”. В ней прослеживается становление понятия концепта “художественная литература”, раскрывается специфика фикционализма как атрибутивного признака художественного мира.

The article is dedicated to researching the concept “fiction”, to revealing the main regularities of its setting and formation, to analyzing the main peculiarities of its notional aspects. The specifics of “fictionality” as an attributive feature of fictional works are investigated as well.

Проблема фікційності мистецького світу в літературі складна і неоднозначна. Як влучно зауважив В.Ф.Асмус, вимисел (=fictio) така категорія, торкнувшись якої людина потрапляє в лабіринт взаємопов'язаних фундаментальних проблем теоретичного характеру [1, 12]. Це справді широке поняття, що увійшло до складу сформованої на кінець ХХ століття концептуалістики як основи теоретичного мислення.

Неологізм “концептуалістика” означає систему базових “стереотипів, кліше, метафор, за допомогою якої представники того чи іншого мовного (конфесійного, професійного і т.ін) співтовариства інтерпретують “світ в цілому” та становище “людського буття” у ньому” [6, 145]. Українські філософи В.Лук'янець, О.Кравченко та Л.Озадовська, констатуючи зміни в цій сфері, стверджують, що в сучасній методології гуманітарних наук концептуалістика – це вже не “єдино можлива система надісторичних форм поняттєвої репрезентації досвіду, що є загальнообов'язковою для абсолютно всіх мовних співтовариств <...>, а будь-який запас концепційних засобів того чи іншого співтовариства, які воно застосовує для виправдання своїх дій, своїх життєво важливих практик, переконань, планів на майбутнє, своїх найглибших вагань і піднесених надій. За допомогою концептуалістики члени цього співтовариства розповідають історію свого життя, іноді з погляду майбутнього, а іноді з погляду минулого.

У цій ситуації оновлення методологічної культури способом розвитку науки є діалог, який реалізується між ученими, школами, співтовариствами науковців. Дослідники виділяють три рівні діалогу в науці: 1) зіткнення наукового і ненаукового способів мислення; 2) зіткнення різних наукових способів пояснення реальності, що міститься в різних культурах, і 3) зіткнення різних наукових уявлень у межах однієї культури [6, 99-113].

Досить часто на термінологічному матеріалі вчені фіксували протилежні (часто свідомо конфронтаційні) підходи до важливої теоретико-літературної проблеми, а також деякі паралельні, рівнобіжні, хоч і не синхронні, наближення до неї, але по-різному вербалізовані. За останні десятиріччя зближення позицій і діалог “професійних співтовариств” літературознавців Заходу і Сходу посилюється. Завдяки досить чіткій подібності тенденцій у структурі літературознавчих текстів з ан-

гломовного та українсько-російського інтелектуальних середовищ 90-х років XX століття окреслились дві моделі концептуалізованих теоретичних текстів. Західну англомовну модель узагальнено представляє спільна праця Петера Ламарка з Единбурга (Великобританія) і Стейна Олсена з Осло (Норвегія) під назвою "Truth, Fiction, and Literature" з підзаголовком "A Philosophical Perspective". Її перша публікація здійснена заходами Оксфордського університету в Нью-Йорку 1994 року. Перевидання 1996 віддруковане у Великобританії. Свої матеріали, які увійшли до спільної монографії, П.Ламарк публікував протягом 1987-1993 рр. Основні праці англійською мовою С.Олсен оприлюднив у період з 1987 по 1987 рр. Монографія складається з трьох частин: 1. Fiction and Truth. 2. The Limits of Fictionality. 3. Literature and Truth. Вони, у свою чергу, структуровані в 17 розділів. Багаті посторічкові посилання, прикінцева бібліографія, предметно-іменний покажчик репрезентують інтертекст цієї праці, яка навіть за зовнішніми параметрами дає попереднє уявлення про діалогічний характер дискурсу співавторів.

Про філософсько-методологічне підґрунтя цього видання свідчить частота посилань на праці, ідеї відомих мислителів. Насамперед філософів (Платон – 30 разів, Аристотель – 7, Ф.Брентано – 2, Дж.Бентам – 8, Р.Декарт – 11, Д.Юм – 12, І.Кант – 9, Дж.Локк – 6, Б.Рассел – 8, Г.Файгінгер – 6, Л.Вітгенштейн – 5, Р.Рорті – 25, Ж.Дерріда – 2.).

Характерним є список естетиків і теоретиків літератури: М.Бірділі (Beardsley) – 20, Дж.Кур'є (Currie) – 15, Х.Гудмен (Goodman) – 26, Д.Новітц (Novitz) – 13, Дж.Каллер (Culler) – 2, Ж.Жанетт – 1. Звертають на себе увагу і прізвища філософів мови: Дж.Остіна (Austin) – 4, Р.Охмана (Ohmann) – 3, Дж.Сірла (Searl) – 19.

Серед філософських течій окремо зафіксовані ідеалізм – 7 разів, прагматизм – 10, структуралізм – 13, постструктуралізм – 16. Реалізм (realism) згадується 10 разів, а категорія reality – лише 5. Для орієнтації в філософській компетенції авторів має значення і частота таких означень філософських напрямків, як ірраціоналізм – 2, релятивізм – 8, скептицизм – 9, соліпсизм – 2.

Відсутність в іменному покажчику прізвищ не тільки К.Маркса, а й "неомарксистів" Г.Лукача і Л.Гольдмана говорить само про себе.

Філософсько-естетична спрямованість праці П.Ламарка і С.Олсена, її творчий характер, своєрідність наукового дискурсу позначилися і на доборі ілюстративного матеріалу. Роздуми про різні аспекти взаємовідносин fiction and truth спираються на літературний досвід народів Європи. Цей своєрідний європоцентризм виявляється крізь призму національно-культурного обрису авторів. Найбільше і найчастіше аналізуються (і цитуються) твори В.Шекспіра, Ч.Діккенса та Г.Ібсена. А взагалі літературно-мистецький ряд репрезентують письменники з античності (Есхіл і Евріпід), далі – епохи Відродження (М.Сервантес), Просвітництва, романтизму (А.Поп, П.Б.Шеллі, Дж.Купер, В.Блейк), реалізму (О.де Бальзак, Г.Флобер, Л.Толстой, Є.Гаскел, Г.Грін), середньовіччя (Дж.Чосер), новітніх часів і початку модернізму (О.Вайлд, В.Вульф, Т.С.Еліот, Ф.Кафка, Е.Паунд). Як бачимо, слов'янські літератури уособлює один російський письменник. За англійською літературою, яка вочевидь займає пріоритетну позицію, йде французька. Німецькомовний художньо-естетичний досвід представляє лише Ф.Кафка. така структура емпіричного матеріалу в теоретичному дослідженні зумовлюється не стільки якимось національно-ментальнісними чинниками і набутою освітою авторів, скільки тим, що питання про національні виміри художнього світу фікціональних витворів вони навіть не ставили. У проблемі fiction and fictional world П.Ламарк і С.Олсен виділили аспекти, які заіндексовані в предметному покажчику: fiction and fictionality; fiction and literature; fiction and metaphysics; ... and reference; ... and truth; ... and probability; ... and emotion; ... and falsity; ... and non-fiction; ... and narrative.

Поряд з такими зіставленнями в порівняльному аналізі реалізуються парадигми "fiction as" і "of". Тоді розглядаються fictions, як інтенційні об'єкти, як філософія моралі (as moral philosophy), як віртуальний досвід (as virtual experience), як практична діяльність (as a practice). Структури з прийменником "of" фіксують такі напрямки міркувань "concept of fiction", "semantic of fiction", "value of fiction", "work of fiction", "concept of literature", "definition of literature", "creative-imaginative aspect of literature", "cognitive value of fiction", "non-truth theory of literature", "mimetic aspect of literature" і т.д. Отже, при визначенні літератури враховуються її міметичні, креативні, репрезентативні, семантичні, наративні аспекти в контексті загального розуміння фікційності як творення – вигадки – гри – мовлення, врахування літературних норм, жанрових структур, орієнтацій на адресатів. Індекс "literary canon" відсилає читачів праці "Truth, Fiction, and Literature" до 6 сторінок текстів в різних його місцях. А разом з тим індекс "imagination" (уява) є одним із найоб'ємніших. Причому йдеться не просто про уяву чи відтворювальну уяву читачів і критиків, а саме про "креативно-імагінативні" аспекти літературної творчості.

Проблематику "fiction and truth" автори не відокремлюють від співвіднесення, взаємодії таких категорій, як об'єкт-суб'єкт/ об'єктивність-суб'єктивність. У предметному покажчику знаходимо окремо і попарно відповідні індекси: object, objectivity, subject, subjectivity. На п'яти сторінках тексту вони роз'яснюють своє розуміння позиції "subjective and objective", відсилаючи читачів ще й до такого поняття, як точка зору ("point of view"), яке, в свою чергу, розглядається в інтерпретаціях різних вчених: від Платона до сучасної наратології, та до проблеми читацької аудиторії, котрій відведено шість сторінок.

Таким чином П.Ламарк і С.Олсен, не полемізуючи з матеріалістичними концепціями художньої творчості, віддають належну увагу онтологічним, епістемологічним, психологічним, естетичним аспектам проблеми "fiction and fictional world". Авторі монографії широко використовують надбання семіотики, наратології, але водночас не ігнорують соціально-культурною суттю контексту. І це також відбите в предметному покажчику. Так, приміром, винісши окремо поняття "practice of enquiry" (практика здобування відомостей, пізнання, дізнання), вони докладно говорять про соціальну практику (practice social), знову ж таки відсилаючи своїх читачів до понять "fiction", "practice of fiction", "literary practice", навіть до "metaphor as a practice" (практика творення метафор, як кажуть звично, до "метафоричного, образного мислення").

Багато питань стосовно фікційності художнього світу виникають при обговоренні художньої літератури та художньої правди. Схильність розглядати глибокі метафізичні явища в літературній теорії часто виникає із нерозуміння характеру художньої прози. У своїй книзі автори пропонують детальне трактування художньої прози на аналізі літературних художніх творів. Вони вказують на те, що метафізичні суперечки про характер предметів, дійсності, світу, правди і т. д. виникають у зв'язку з вимислом чи вигадкою, та демонструють, як їх можна розв'язати (оскільки вони часто недоречні) в контексті літературно-художньої критики або теорії. Основним доказом цього є те, що рівень, на якому філософи говорять про предмети як "узагальнені образи", або "вигадки", або "те, що підлягає розумінню" повністю відрізняється від того рівня, на якому читачі художніх творів зауважують, що персонажі та події "видумані", "вигадані", або "несправжні". Та чи є ця відмінність суттєвою? Звичайно ж, при детальному вивченні виявляється, що спосіб "творення" художнього твору має дуже мало або взагалі не має нічого спільного із усталеним поняттям "створення чи виготовлення чогось" у його звичному розумінні. Хоча твердження, беззаперечно, залишається спірним і суперечить впливовому напрямку в теорії літератури, який підтримує послаблення таких відмінностей. Щоб визначити характерні особливості цих відмінностей і, таким чином, майже нівелювати ці непорозуміння, необхідно ретельно дослідити різні значення "художньої літератури", а також роль викладу та роль творчої уяви у пізнавальних процесах (наприклад, роль конструктивізму у гносеології як основи пізнання).

Термін "художня література" має широке застосування, поєднуючи такі різні поняття як літературна, юридична, логічна, математична та гносеологічна вигадки, окрім інших. Авторі легко спокусилися цією темою, як свого часу і один із найвідоміших теоретиків художньої літератури Ганс Файгінгер, і почав вважати дослідження предмету художньої літератури вкрай необхідним у будь-якій практиці пізнання (practice of enquiry). За Файгінгером, визначення "художньої літератури" включає: вигадку, химерні образи, вимисли розуму, фантазії, уяву, концептуальні посібники, доцільність, витонченість, видумки, химери, оманливі ідеї, невинуваті методи, мовні фігури, евристичні ідеї, регулятивні ідеї, а також набагато чого ще. Він розрізняв численні категорії художньої літератури: відволікаюча (абстрактна), схематична, зразкова (парадигматична), утопічна, літерна, символна, юридична, уособлююча, підсумовуюча, евристична, справжня (етична) та математична (точна). Він запропонував значну суміш прикладів: безсмертний бог, непорочне зачаття, атоми, матеріалістична концепція світу, життєва сила у біології, первісний суспільний договір, людська незалежність і т.п.

Авторі вбачають своє завдання не у спробі систематизувати художню літературу на основі аналізу основних концепцій художньої літератури. Незважаючи на різноманітність запропонованого ним списку, Файгінгер сам вбачав об'єднувальне логічне обґрунтування багатьох своїх прикладів у "філософії "немов би" чи "начебто". Авторі даної праці віддають належне концепції художньої літератури "немов би" чи "начебто", однак пояснюють, чому, на їх думку, її однієї недостатньо для виведення єдиного загального концепту художньої літератури. Певною мірою автори виступають проти тверджень Файгінгера, вказуючи на те, що наразі не існує єдиної незалежної концепції художньої літератури, яка б охоплювала усі сфери, досліджуючи зокрема роль художньої літератури в логіці та пізнанні; а також поняття "творів художньої літератури" у розумінні видавців, власників книгарень та літературних критиків. Базова етимологія нагадує нам, що художня література включає "вигадку" або "створення", яке є "модельованим або сформованим", тобто, пев-

ного роду витвором. Важливо пам'ятати цю основну ідею створення або творення, хоча сама по собі вона є лише непідтвердженою початковою точкою. Існує багато форм художнього "створення", розумового та образного виду, яке не трактується як "художня література". Існують різновиди "створення" за способами і намірами.

Багатоаспектна праця П.Ламарка і С.Олсена, в якій логічно та концептуально взаємопов'язані всі компоненти художнього світу, може бути зразком справді системного дослідження. Художній світ літературного твору постає в ній як система, елементи якої взаємодіють між двома крайніми полюсами: Fiction ↔ (вимисел, витвір і правда, достовірний факт). Але функціонування цієї структури набуває динамічної рівноваги чи стійкої динамічності тільки в мегаструктурі, якою є культура того чи іншого історичного періоду певного регіону. Про це чітко говорять з в підсумковому розділі "Fiction, Literature, and Value". Тут визначальними є дві категорії: а) культура європейської цивілізації та б) універсальні гуманістичні цінності. Міметичний та креативно-уявний аспекти визначають цінність літератури тільки в контекстах прийнятих, визначених у згаданому просторі концептів, конвенцій чи канонів. Однак питання "що є буття", "в чому сенс людського існування" і т.п. не можуть розв'язатися раз і назавжди. Тому розуміння фікційності художнього світу, твореного в мистецтві слова, може формуватися в пошуках відповіді на подібні радикальні питання метафізичного характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Асмус В.Ф.* Вопросы теории и истории эстетики. – М.: Искусство, 1968. – С.11-36.
2. *Галич О., Назарець В., Васильєв Є.* Теорія літератури. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
3. *Денисюк Н.* Художній світ і художня правда. Fiction and Truth в українській та англійській терміно-системах. – Тернопіль, Лілея, 2002. – 104 с.
4. Літературознавчий словник-довідник. / *Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін.* – Київ: ВЦ "Академія", 1997. – 752.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий. Гл. ред. *А.Н.Николюкин.* – М.: НПК "Интелвак", 2001. – 1600 стб.
6. *Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В.* Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. – К.: Інститут філософії НАН України, 2000. – 304 с.
7. *Lamarque P., Olsen S.* Truth, Fiction, and Literature. A Philosophical Perspective. - Oxford: Clarendon Press, 1994. – 481 p.
8. *Vaihinger Hans.* The Philosophy of 'As If', trans. C.K.Ogden (2nd edn.; London, 1935).